

Стрижак І. В.,кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри міжнародного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0002-3879-1691

ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СТАТТІ 46 ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ В ПРОЦЕДУРІ ОГолоШЕННЯ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ У ЗВ'ЯЗКУ З БОЙОВИМИ ДІЯМИ

Анотація. У статті актуалізовано та проведено аналіз судової практики щодо судової цивільно-правової процедури визнання зниклої особи померлою в контексті смерті цивільних осіб та військовослужбовців, пов'язаною з ураженням в результаті бойових дій, що тривають на території України. Визначені причини розбіжностей у правозастосуванні судами положень ст. 46 Цивільного кодексу України. Обґрунтована необхідність зміни морально застарілих положень ч.2 ст. 46 Цивільного кодексу України.

Реактуалізація та проблематика правового регулювання визнання померлими військовослужбовців та цивільних осіб викликана в сучасних реаліях життя наявністю цифрових технологій, широким доступом до мережі Інтернет, новими технологічними та науковими можливостями у сфері ДНК-аналізу, що, у свою чергу, спричиняє досить неоднозначну судову практику. Також підлягають науковому аналізу зміни, що пропонуються до ст.46 ЦК України.

Приділена увага розрізненню матеріально-правових та процесуально-правових відмінностей встановлення факту смерті та оголошення фізичної особи померлою. Доводиться, що у позовах щодо визнання військовослужбовця померлим залучення представника Міністерства оборони України та відповідних військових частин є процесуально виправданою процедурою.

Науковому аналізу піддане тлумачення положень ч.1 т ч.2 ст. 42 Цивільного кодексу України, яке вказує на неоднозначність її розуміння та застосування. Обґрунтовується, що між ч. 1 та ч. 2 ст. зазначеної статті 42 України існує співвідношення загальної та спеціальної норми (спеціальної «норми виключення»). Необхідність застосування саме ч. ст. 46 ЦК України щодо фізичних осіб, які загинули у зв'язку з бойовими діями, разом з тим звужує права громадян щодо можливості доведення цього факту сучасними доказами. Таким чином, доводиться, що положення ч.2 ст. 46 ЦК України на сьогодні є морально застарілими та потребують змін. Законопроект щодо відповідних змін, на сьогодні, був прийнятий Верховною Радою України за основу.

Ключові слова: оголошення померлим військовослужбовця у сучасних умовах, оголошення особи померлою у зв'язку з воєнними діями, строк, після якого можна оголосити фізичною особою померлою у зв'язку з бойовими діями, зміни до статті 46 Цивільного кодексу України.

Strizhak I. V. Problems of interpretation and application of the Article 46 of the Civil Code of Ukraine in the procedure for declaring a person dead in connection with combat operations

Abstract. The article updates and analyzes judicial practice regarding the procedure for recognizing a missing person as dead in the context of the death of civilians and military personnel associated with injuries as a result of the ongoing hostilities on the territory of Ukraine. The reasons for discrepancies in the application by courts of the provisions of Article 46 of the Civil Code of Ukraine have been identified. The need to change the morally outdated provisions of Part 2 of Article 46 of the Civil Code of Ukraine is justified.

The re-actualization and problems of the legal regulation regarding the declaration of combatants and civilians as deceased in modern life realities are caused by the availability of digital technologies, wide access to the Internet, and new technological and scientific capabilities in the field of DNA analysis, which, in turn, leads to quite ambiguous judicial practice. Changes proposed to Article 46 of the Civil Code of Ukraine are also subject to scientific analysis.

Attention is paid to the distinction between substantive and procedural legal differences in establishing the fact of death and declaring an individual deceased. It is argued that in lawsuits regarding declaring a serviceman deceased, the involvement of a representative of the Ministry of Defense of Ukraine and relevant military units is a procedurally justified procedure.

The interpretation of the provisions of Part 1 and Part 2 of Article 42 of the Civil Code of Ukraine is subjected to scientific analysis, which indicates the ambiguity of its understanding and application. It is substantiated that there is a correlation between Part 1 and Part 2 of the mentioned Article 42 of Ukraine as a general and special rule (a special «exclusion rule»). The need to apply exactly Part 2 of Article 46 of the Civil Code of Ukraine to individuals who died in connection with hostilities, at the same time narrows the rights of citizens regarding the possibility of proving this fact with modern evidence. Thus, it is argued that the provisions of Part 2 of Article 46 of the Civil Code of Ukraine are currently morally outdated and need changes. The draft law on the relevant changes has, as of today, been adopted by the parliament of Ukraine as a basis.

Key words: *declaration of death of a military novadays, declaration of a person as deceased in connection with hostilities, declaring a person missing, the period after which an individual can be declared dead in connection with hostilities, changes in the Article 46 of the Civil Code of Ukraine.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується незбагненним та важким досвідом переживання війни. Статті законодавства (цивільного, адміністративного, кримінального), що стосувалися війни, військового стану та військових дій здавалися раніше такими малочисельними та архаїчними у XXI столітті, що під час їх опрацювання в навчальному процесі здавалися непотрібними та не вартими уваги. Але життя виявилось іншим.

У сучасній правовій дійсності і, зокрема, у судовій практиці суспільні відносини щодо визнання факту смерті або оголошення особи померлою у зв'язку з воєнними діями набули нової актуальності. Безумовно, що питому вагу у цій категорії справ займають справи стосовно військовослужбовців. Неоднозначна, а іноді, й суперечлива судова практика спонукає до більш детального аналізу та перевірки необхідності актуалізації нормативно-правового регулювання зазначеного типу відносин.

Реактуалізація та проблематика правового регулювання визнання померлими військовослужбовців характеризується сучасними умовами життя, а саме: наявністю цифрових технологій, широким доступом до мережі Інтернет, новими технологічними та науковими можливостями у сфері ДНК-аналізу. Науковому аналізу також підлягають останні зміни та зміни, що пропонуються до ст.46 Цивільного кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз судової правозастосовної практики показує її суперечливість та наявність великої кількості оскаржень рішень судів

першої та апеляційної інстанцій у зазначеній категорії справ.

Метою статті є цивільно-правовий та цивільно-процесуальний аналіз застосування правових норм щодо регулювання суспільних відносин з визнання фізичної особи померлою у зв'язку з бойовими діями. А також аналіз необхідності внесення змін до ст.46 ЦК України.

Виклад основного матеріалу. Ключовим у визначенні предмету дослідження є розрізнення юридичних понять «факт смерті» та «оголошення фізичної особи померлою». Судова практика звернула увагу на те, що під час застосування права і досі існує певне нерозуміння між юридичними поняттями «визнання факту смерті» та «оголошення особи померлою». Обидві поняття є юридичними фактами, правові наслідки яких є схожими. Процесуально ж ці юридичні факти відрізняються набагато більше.

Матеріально-правовою відмінністю встановлення факту смерті від оголошення особи померлою є те, що останнє є припущенням хоч і з великим ступенем вірогідності, що може базуватися на свідченнях, фото та відеоматеріалах.

Головною процесуальною відмінністю зазначених категорій є те, що факт смерті фізичної особи може бути визнаний та зареєстрований у позасудовому порядку на підставі лікарського свідоцтва про смерть або фельдшерської довідки про смерть [7; п.1, гл. 5 розділ III]. Це звичайна процедура, що реалізується за наявності можливості аналізу лікарем тіла або рештків тіла померлої особи. У судовому порядку факт смерті може

встановлюватися якщо необхідно встановити певний час смерті або встановити факт смерті особи на тимчасово окупованих територіях (на підставі лікарських документів отриманих на тимчасово окупованих територіях). Таку можливість надає ч. 3 ст. 9 Закону України № 1207-VII від 15 квітня 2014 року «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [1]. Свідоцтво про смерть особи, що видане на тимчасово окупованій території, може бути визнане правовстановлюючим документом.

У ситуації, коли лікарського свідоцтва про смерть немає: немає тіла або частини тіла померлого, за якою можливо з'ясувати відповідність ДНК знайдених останків особи з ДНК родичів та встановити особу померлого, юридично *факт смерті* встановити неможливо. І суди у цьому випадку зобов'язані відмовляти у встановленні *факту смерті* особи. На це наголошує Касаційний цивільний суд Верховного Суду у своїх Постановах, вважаючи відсутність судової відмови у цьому випадку порушенням норм матеріального та процесуального права [4, 8].

На сьогодні, судову практику щодо розгляду заяв про оголошення особи померлою чи встановлення факту смерті цивільної особи чи військовослужбовця не можна вважати усталеною, як з підходу застосування судами норм законодавства, так і залежно від індивідуальних обставин конкретного випадку та представлених суду доказів. У постанові від 7 листопада 2023 року у справі № 607/159/23 Касаційний Цивільний Суд ВС акцентував на тому, що в суду наявне саме право, а не обов'язок оголосити особу померлою за умови відсутності в місці її постійного проживання відомостей про місце її перебування протягом трьох років, на що прямо вказує ч. 1 ст. 46 ЦК України [6]. При розгляді справ цієї категорії судам необхідно, крім іншого, з'ясувати, чи може бути відсутність особи умисною, тобто чи не переховується вона від правоохоронних органів з метою уникнення юридичної відповідальності. Відсутність безумовних доказів або суперечність у доказах на підтвердження обставин, що надаються заявником та/або заінтересованими особами, унеможливує оголошення особи померлою.

Визнання особи померлою відбувається за процесуальною процедурою окремого провадження: ст.ст. 293-294, 305-309 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України), яка передбачає участь у судовому процесі заявника та заінтересованих осіб. У відповідності зі ст.306 ЦПК України заявник та заінтересовані особи повинні вказувати конкретно визначену юридичну мету оголошення фізичної особи померлою: розірвання шлюбу, отримання встановлених державою виплат, вшанування пам'яті, зняття з реєстрації, оформлення майнових прав і т. д.

На підставі відсутності процесуальної зацікавленості деякі суди відмовляли представникам Міністерства оборони України та відповідних військових частин у залученні їх у якості заінтересованої особи до подібних справ окремого провадження щодо оголошення військовослужбовця померлим. Така позиція місцевих судів є помилковою, на що звернув увагу Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду. Який зазначив, що під час встановлення юридичного факту смерті військовослужбовця у справах про оголошення його померлим або визнання його безвісно відсутнім Міністерство оборони України або відповідні військові частини підлягають залученню до участі у справі з метою захисту інтересів держави, оскільки визнання в судовому порядку військовослужбовця безвісно відсутнім або оголошення його померлим є підставою для виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини та припинення виплати членам його сім'ї грошового забезпечення. [2]

За наявності інформації або вірогідних припущень, що фізична особа внаслідок військових дій загинула, заінтересована особа може звернутися до суду із заявою про оголошення такої фізичної особи померлою відповідно ст.46 ЦК України.

Тлумачення частини першої та другої статті 46 ЦК України свідчить, що цивільним законодавством передбачається декілька підстав для оголошення фізичної особи померлою:

- по-перше, тривала безвісна відсутність, тобто якщо у місці постійного проживання фізичної особи немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років;

- по-друге, особа пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, якщо у місці постійного проживання фізичної особи немає відомостей про місце її перебування протягом шести місяців;

- по-третє, за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру фізична особа може бути оголошена судом померлою протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

- по-четверте, якщо особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, в такому випадку вона може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій.

- по-п'яте, якщо особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, з урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу дворічного строку від дня закінчення воєнних дій, але не раніше спливу шести місяців.

Отже, виникають деякі питання. Виходить, що суди мають право відкласти питання визнання військовослужбовця або цивільної особи померлою, що загинули внаслідок бойових дій, до періоду після закінчення війни? Тоді чи можна застосовувати у справі щодо військовослужбовців та фізичних осіб, що зникли безвісти у зв'язку з воєнними діями, положення загальної норми ч.1 ст. 46 ЦК України, щоб оголосити їх померлими? Тобто чи можна застосовувати загальну вимогу відсутності особи у місці проживання понад 3 роки без звернення уваги на обставини, за яких особа могла померти? З початку війни вже пройшло 3 роки. Або вважати, що вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю?

Наприклад, щоб застосувати ч.2 ст. 46 ЦК України щодо визнання військовослужбовця померлим Верховний Суд пішов шляхом розділення в окремі категорії бойових дій в рамках Антитерористичної операції (2014-30.04.2018) та Операції об'єднаних

сил (30.04.2018 – 23.02.2022). Таким чином, відрахувавши необхідний строк у 2 роки від закінчення Антитерористичної операції. [13]

Тлумачення ч.2 ст. 46 ЦК України стосовно строків є неоднозначним. Буквальне тлумачення норм ч.2 ст. 46 ЦК України передбачає зменшення строку необхідного для визнання особи померлою у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом з двох років до 6 місяців, але відраховуючи з дня закінчення військових дій. Разом з тим, у 2024 році Верховний Суд своїм рішенням розтлумачив ці положення норми по-іншому, застосувавши строк у 6 місяців для оголошення особи померлою з дня події, яка дала підстави вважати особу померлою під час виконання військового обов'язку. [9] Що, на нашу думку, є спірним.

З іншого боку, з огляду на сучасний стан розвитку технологій та комунікацій можна погодитися, що таке тлумачення більше відповідає сучасному життю у порівнянні із наявними положеннями ЦК України, що морально застаріли.

Виникає питання, чи можна поширити надане Верховним Судом тлумачення у справі щодо військовослужбовця на справи про визнання померлими цивільних осіб, що загинули у зв'язку з військовими діями та не виконували військового обов'язку? Це питання є спірним.

З огляду на зазначене, вважаємо слушною законодавчу ініціативу щодо внесення змін до ч.2 ст. 46 ЦК України для уникнення неоднозначності тлумачення цих правових норм.

5 червня 2025 року Проект Закону про внесення змін до частини другої статті 46 Цивільного кодексу України щодо визначення строків оголошення судом померлою фізичної особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом був прийнятий за основу [16].

Законопроект пропонує такий зміст ч. 2 ст. 46 ЦК України: «*Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести*

місяців від настання обставин, які загрожували їй смертю або дають підставу припустити її загибель». [11]

Щодо застосування норм права ч. 1 або ч. 2 ст. 46 ЦК України, то в цьому випадку маємо ситуацію із вирішенням щодо застосування загальної або спеціальної норми відповідно. За правилами застосування спеціальних норм права щодо осіб, які пропали безвісті або загинули під час бойових дій застосуванню підлягає ч. 2 ст. 46 ЦК України.

Пояснення криється у розумінні спеціальних норм права через дуальність мети їх існування у праві, що передбачає відношення спеціальної норми до загальної як норма-доповнення та норма-виключення. [14, с. 6] Норма-доповнення розширює та поглиблює регулювання суспільних відносин шляхом врахування додаткових випадків і викликає конкуренцію із загальною нормою права. Норми-виключення встановлюють винятки із загального правила, що «закріплюють окремі умови, які не підлягають застосуванню у сфері родових суспільних відносин». Вважаємо слушною думкою положення, що у випадку конструювання законодавцем спеціальної норми як норми-виключення конкуренція у застосуванні загальної та спеціальної норми є більш визначеною і однозначно вирішується на користь спеціальної норми. [14, с. 8]

На нашу думку ч.2 ст. 46 ЦК України є нормою-виключенням. Таким чином, вирішальним фактом щодо застосування ч. 1 або ч.2 ст. 46 ЦК України у справі є обставини, за яких фізична особа зникла безвісті або загинула, а саме встановлена пов'язаність цих подій з військовими діями.

Визнання військовослужбовців та цивільних осіб померлими з точки зору визначеності та сталості правовідносин, безумовно, є пріоритетним, якщо є достатня інформація про їх загибель. Верховний Суд у справі наголосив, що за відсутності лише тіла загиблого військовослужбовця, при наявності достатніх доказів його загибелі при проведенні бойових дій, відмова у позові про визнання такого військовослужбовця померлим не може вважатися такою, що відповідає завданням цивільного судочинства та узгоджується з принципом

правової визначеності. [4, 9, 10] Вважаємо, що немає підстав обмежувати таку рекомендацію і щодо визнання померлими цивільних фізичних осіб.

На сьогодні, достатніми доказами при розгляді справи про оголошення фізичної особи померлої в умовах воєнного стану або на тимчасово окупованій території України, можуть бути зокрема письмові докази; речові докази, у тому числі звуко- і відеозаписи; висновки експертів; копії лікарського свідоцтва/довідки про смерть; показання свідків, що можуть підтвердити ті обставини, на які посилається заявник; довідки з військкомату або від командира військової частини (у випадку загибелі військовослужбовців), акт службового розслідування від командира військової частини, рапорт командира про факт зникнення безвісті; заяви до правоохоронних органів про зникнення особи, в тому числі при обставинах, що загрожували їй смертю. Вказаний перелік доказів не є вичерпним та може бути конкретизований у кожній справі залежно від встановлених у ній обставин. Подібні висновки висловлені у постанові Верховного Суду від 25 жовтня 2023 року справі № 607/1612/23 (провадження № 61-6323св23). [15]

Висновки. Війна в Україні актуалізувала застосування законодавства, пов'язаного з війною. Застосування норм Цивільного кодексу України щодо визнання особи померлою, яка пропала безвісті у зв'язку з бойовими діями показало проблеми цих правових норм та їх неузгодженість із сучасним життям.

Неоднозначність тлумачення строків та визначення пріоритетності застосування положень ч. 1 т ч.2 ст. 46 Цивільного кодексу України спричинила велику кількість неоднозначної судової практики.

Положення ч. 2 ст. 46 Цивільного кодексу України морально застаріли та не відповідають сучасному розвитку суспільства. Зазначену проблему необхідно вирішити якнайшвидшим прийняттям Проекту Закону № 12451 про внесення змін до частини другої статті 46 Цивільного кодексу України щодо визначення строків оголошення судом померлою фізичної особи, яка пропала безвісті у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом [11].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII : станом на 20 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/ed20140911#Text> (дата звернення 06.01.2026).
2. Постанова Верховного Суду України Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 липня 2024 р. у справі № 686/11198/22, провадження № 61-4913св24 (щодо касаційної скарги Міністерства оборони України). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120313835> (дата звернення 07.07.2025).
3. Суддя ВС проаналізувала судову практику щодо оголошення фізичної особи померлою та про встановлення факту смерті особи. Судова влада України. 2024. 18 квіт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1591217/> (дата звернення 09.07.25)
4. Постанова Верховного Суду України Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 29.05.2024 р. у справі № 127/28463/23, провадження № 61-4764св24 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?rgnum=119419548&red=1000037cbe3059880cbb9f9d6aff183af81ff5&d=> (дата звернення 09.07.25)
5. Постанова Верховного Суду України Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 травня 2023 р. у справі № 177/11/20, провадження № 61-14634св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111460366> (дата звернення 07.07.2025).
6. Постанова Верховного Суду України Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 7 листопада 2023 р. у справі № 607/159/23, провадження № 61-14137св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114757431> (дата звернення 08.07.2025).
7. Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені Наказом Міністерства юстиції України 18.10.2000 № 52/5 : станом на 20 груд. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#n1742> (дата звернення 20.12.25).
8. Постанова Верховного Суду України Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 березня 2024 р. у справі № 204/7924/23, провадження № 61-16728св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823610> (дата звернення 08.07.2025).
9. Постанова Верховного Суду України Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 26 лютого 2024 р. у справі № 686/9938/23, провадження № 61-15733св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117277289> (дата звернення 08.07.2025).
10. Постанова Верховного Суду України Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 квітня 2024 р. у справі № 278/970/23, провадження № 61-16074св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118626939> (дата звернення 08.07.2025).
11. Про внесення змін до частини другої статті 46 Цивільного кодексу України щодо визначення строків оголошення судом померлою фізичної особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом : Проект Закону України від 27.01.2025 № 12451. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/d15e6675-6625-4def-8ed6-7e5e73b46e16> (дата звернення 06.01.2026).
12. Постанова Верховного Суду України Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 29 січня 2020 р. у справі № 154/2135/17, провадження № 61-39967св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87517061> (дата звернення 08.07.2025).
13. Постанова Верховного Суду України Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 травня 2023 р. у справі № 177/11/20, провадження № 61-14634св21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111460366> (дата звернення 08.07.2025).
14. Бойко В. В. Загальнотеоретична характеристика спеціальної правової норми та її конкуренції із загальною нормою. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2013. № 1(7). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13bvizn.pdf> (дата звернення 08.07.2025)
15. Постанова Верховного Суду України Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 жовтня 2023 р. у справі № 607/1612/23, провадження № 61-6323св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114653122> (дата звернення 08.07.2025).
16. Проект Закону про внесення змін до частини другої статті 46 Цивільного кодексу України щодо визначення строків оголошення судом померлою фізичної особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом. Картка законопроєкту. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55689> (дата звернення 06.01.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026